

УДК 821.162.1 Крашевський

Світлана БАЙДАЦЬКА
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка

НОВАТОРСТВО РІЗНОЖАНРОВОЇ ТВОРЧОСТІ Ю.І. КРАШЕВСЬКОГО У ВОЛИНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті йдеться про творчість Ю.І. Крашевського, присвячену українській тематиці. Зокрема об'єктом дослідження є літературні подорожі, цикл повістей на селянську тематику (1841–1860), романи «Божевільна» (1882) і «Божий гнів» (1886).

Ключові слова: жанр, образ, Україна.

The article deals with Kraszewski's, creative work which is dedicated to the Ukrainian thematics. In particular, the object of investigation is literature travellings, series of narratives on the country themes, novels «The mad woman» (1882), «The God's wrath» (1886).

Key words: genre, character, Ukraine.

W artykule przeanalizowano ukraińską tematykę w twórczości J.I. Kraszewskiego. Obiektem analizy w artykule są powieści ludowe (1841–1860), podróże literackie, powieści «Szalona» (1882) i «Gniew Boży» (1886).

Słowa kluczowe: gatunek, postać, Ukraina.

Юзеф Ігнацій Крашевський (1812–1887) є непересічною постаттю в історії польської літератури. Людина великої працездатності та напрочуд широкого кола зацікавлень, він залишив вагому літературну спадщину, представлену різними жанрами. Список заслуг польського класика перед українською культурою є також незаперечним, адже україніка відобразилася у хвилюючих спогадах, повістях, романах та інших його творах. Українська проблематика складає окремий пласт багатогранної творчості Ю.І. Крашевського – польського «титана праці», чий літературний доробок складає біля 600 томів романів, повістей, критичних статей.

Як письменник надзвичайно плідний, Юзеф Ігнацій Крашевський заслужив ймення людини-інституції, зайнявши гідне місце серед світочів польської літератури. Сучасники письменника говорили про нього: «Ця тиха людина мусила належати до стовпів мислі, він носив у собі цілу бібліотеку думок, у різних шафах його мозку знаходилися окремо різні відділи – історія, психологія, белетристика, мистецтво... і що дивує, не було тут ніякої хаотичності, одні знання гармонійно доповнювали інші» [11, с. 107].

Юзеф Ігнацій Крашевський народився у Варшаві 28 липня 1812 року. У тринадцятирічному віці відбувся літературний дебют Ю.І. Крашевського, з-під його пера постала балада «Монастир на горі». Спочатку навчався на медичному, а згодом на літературному факультеті, проте не закінчив його через арешт у по-

станні 1830 року. У 1841–1854 роках Ю.І. Крашевський видавав у Вільно науково-літературний часопис «Athenaeum», де відводив особливе місце проблемам народної творчості, зокрема українському фольклору, літературі, історії, критиці та живопису.

Промовистим фактом є те, що Ю.І. Крашевський, який протягом двадцяти років проживав на українських землях, написав сотні художніх творів, історичних, публіцистичних і наукових праць, які сприяли формуванню культурної і національної ідентичності українського народу. Серед них особливе місце займають цикл селянських повістей і твори, написані у жанрі подорожі, які є ґрунтовною частиною творчого набутку Ю.І. Крашевського. Знавець і дослідник його творчості Іван Франко підкреслював, що до Ю.І. Крашевського польська література була небагатою на народні типажі й постаті, вбачаючи особливу заслугу письменника перед польською літературою у тому, що він уперше ввів у літературу героїв із народу, протиставивши їх шляхтянському середовищу.

Життя Ю.І. Крашевського на Волині – період творчого злету та плідної праці. Доля і внутрішній світ селянина до Ю.І. Крашевського мало цікавили польських письменників. Ставши на бік кріпака, вбачаючи у ньому шлях до визволення держави, до духовного відродження, адже на думку Ю.І. Крашевського лише серед народу збереглися народні звичаї і традиції, духовність. Його повісті на селянсь-

ку тематику містять рішучий протест проти свавілля панства, закликають звернути увагу на відоме гасло письменника, що «селянин – теж людина!» Письменник вбачав у селянинові джерело оздоровлення нації. І власне у цьому, за переконанням І. Франка, полягає особлива роль письменника перед польською літературою: «Крашевський вводить новий напрямок у польській белетристиці: він уводить вперше справжні, живі, простонародні типи. Його повісті «Ярина», «Остап Бондарчук», «Уляна», «Хата за селом», крім першорядних мистецьких прикмет, мають і назавжди матимуть першорядну вартість в історії польської літератури, як перші промені світла, кинуті у цю досі темну глибину, яку називаємо життям і душею просто-го народу» [4, с. 46].

Антикріпацькі погляди польського письменника спричинили появу циклу селянських повістей «Історія Савки» (1841), «Уляна. Польська повість» (1843), «Остап Бондарчук» (1847), «Будник» (1848), «Ярина» (1850), «Ладова печера» (1852), «Хата за селом» (1855), «Єрмола» (1854), «Історія кілка в тині» (1860). Ю.І. Крашевський не раз підкреслював фактографічний характер своїх повістей, тому вони є не лише художніми творами, а й документами епохи. У повісті «Печера Лади» Ю.І. Крашевський зазначав «щире серце і душевну красу можна зустріти тепер лише серед селян» [4, с. 18]. Так письменник ідеалізував усю сільську громаду і окремих її представників. Поряд із романтичною ідеалізацією селянина письменник точно описав життєві реалії доби. На сторінках цих творів автор проводив чітку антикріпацьку кампанію.

Уперше в польській літературі було зображене життя і характер селянина, його заняття, погляди, вірування, створено яскраві образи селян, яким свідомо протиставляються представники шляхтянського середовища. Ю.І. Крашевський не просто зображує життя волинських селян, включаючи в тексти елементи матеріальної і духовної культури українців, а й наголошує на потребі вивчення життя українського селянства. Відзначаючи, що в той час як життя представників вищого світу розписане до дрібниць, дуже мало відомо про життя іншої частини людства – простих людей, селянства: «...знаємо, як спливає час багатих, вельможних, яких при народженні сповивають у тоненькі пелюшки і кладуть на вічний спочинок в бронзові домовини; знаємо, як їх водять на пасках, як вимуштровують для життя;

знаємо, як ходять, уклоняються, що їдять, як позіхають, як одягаються, женяться, зраджують і розлучаються, старіються, виживають з розуму і вмирають – а хто ж коли описав життя злидаря? ... Як і ті стародавні письменники, що, оминаючи дрібні речі, спішили пізнати тільки те, що впадало їм в око великим розміром, формою чи барвою, так і ми в історії людства до пересичення намалювали тих яскравих малюнків, обминаючи не менш чудові, тільки дрібніші, скромніші, які не так легко охопити» [1, с. 27].

Дев'ять повістей складають досить однорідну, близьку за тематикою і проблематикою групу творів, об'єднаних у єдиний цикл. Незважаючи на спільну тематику і генезу цих творів, літературознавці, зокрема Р. Кирчів, поділяють їх на три групи. Зокрема, до першої групи дослідник зараховує повісті «Уляна», «Будник», «Історія кілка в тині» та «Історія Савки». Провідними мотивами цих творів є нестерпне життя кріпаків, панське свавілля і розпушта. «Прогнилому, здегенерованому світу панського двору об'єктивно протиставляється в повістях Крашевського народне середовище репрезентоване здебільшого цільними, морально здоровими натурами» [2, с. 78].

У текстах другої групи «порівняно з попередньою значно приглушено тему дискредитації кріпосного ладу, а натомість наголошується на ідеї примирення соціальних суперечностей, налагодження гармонійних стосунків поміщиків і селян на основі гуманістичних засад, зосереджується увага на показі високих морально-етичних та інтелектуальних якостей людей із народу» [2, с. 79]. У повістях «Остап Бондарчук», «Ярина», «Єрмола» вбачаємо романтичне, дещо ідеалізоване зображення картин життя селян та панів.

У повістях «Печера Лади» і «Хата за селом», які за класифікацією Р. Кирчіва складають третю групу циклу, автор зображує духовне життя українського селянина, сягає до перлин українського фольклору. Найуспішнішою повістю з циклу стала «Хата за селом», яку в літературознавстві прийнято вважати окрасою волинського циклу. Уперше цей твір було опубліковано на сторінках щомісячного видання «Бібліотека Варшавська» і він одразу ж завоював велику популярність серед читачів. Повість «Хата за селом» була перекладена кількома мовами і продовжила своє життя на театральній сцені як у Польщі (у переробці Габрієлі Запольської), так і в Україні («Циганка Аза» Михайла Старицького). «Це чи не найдокладніший

довідник філософії екзистенціалізму, де автор точно і глибоко розкрив усю суть людського буття, його сенс, цінність. Кожен епізод твору – абсолютно точне відтворення дійсності, якому не бракує яскравості та барвистості описів, цікавого і динамічного розвитку фабули, а передусім великої пізнавальної вартості повісті, в якій постає широка панорама українського села з багатьма притаманними йому рисами соціального, етнографічного й морально-етичного характеру». [1, с. 27] Ідеї свободи людини, протест проти свавілля вищих верств суспільства, віра в могутність слова, часом моралізаторство, ідеалізація образу селянина, заглиблення у його внутрішній світ, звернення до фольклору визначають самобутність волинських повістей Ю.І. Крашевського.

Численні подорожі польського письменника сучасної України сприяли появі на світ «Спогадів про Волинь, Полісся і Литву» (1840), «Картини з життя і подорожей» (1842), «Спогадів про Одесу Єдисан і Буджак» (1846). Автор глибоко вивчав духовну і культурну спадщину українців – звичаї, традиції, вірування та повсякденне життя мешканців регіонів, якими мандрував. У своїх творах він вдало поєднав фактографічну детальність у зображенні побаченого та літературний хист письменника в такий спосіб, що його подорожі стали справжнім літературним явищем. Усі яскраві, свіжі та щойно зафіксовані враження автора становили основу творів, написаних у жанрі подорожі, визначали їхню цілісність і органічність. Презентація результатів мандрівок відбувалася у письменника у різний спосіб, наприклад, «Волинські спогади» укладені в збірник оповідань, а «Одеські» – становлять статичний опис шляху.

Україна для письменника – не лише земля замків та палаців, як для його попередника А. Пшездзецького, який здійснив подорож українською землею на замовлення уряду для статистичного огляду краю. Під час своєї мандрівки він затримувався лише в палацах і докладно описав це у своїй книзі «Поділля, Волинь, Україна» (1841). Натомість Ю.І. Крашевського передусім цікавило життя і побут людей, помешкання, церкви, корчми, пейзажі. У «Спогадах про Волинь, Полісся та Литву» йому вдалося створити романтичну панораму, обрамлену талановитим словом. Цей твір містить захоплюючі описи пейзажів – лісів, долин, річок.

На відміну від багатьох романтиків, він охоче використовував описи промислових пейзажів та зображував буденність життя. Особливу

увагу Ю.І. Крашевський приділив сільській місцевості та її мешканцям. У творах письменника індикаторами простору сільської місцевості є церква, корчма, цвинтар на краю села, млин над ставком. Детальність описів вказувала на реалістичний характер стильової манери автора. Письменник порівнював села і мешканців різних регіонів та країн, відзначав оригінальність та чарівність пограничних, на думку польського письменника, польських земель. Портрети у подорожах Ю.І. Крашевського – не засіб індивідуалізації персонажу, а метод типізації, зображення узагальненого типу певного героя, як представника певного прошарку суспільства, приналежного до певного регіону, національності. Зображені у «Картинах з життя і подорожей» типажі, як правило, змальовані сатирично та досить типово. Традиційний компонент творчості Ю.І. Крашевського – класове протиставлення панів та селян – присутнє і у цьому творі: «Бачиш того хлопця, якого б'ють за те, що здохла вівця? Бідний хлопець! А цей товстий рум'яний пан, який проходиться, підперши боки. Щасливий пан, жоден крик не зморщив його чола!» [7, с. 162].

У той період, коли за словами Ю.І. Крашевського «в палацах або нічого не читали, або жилися паризькими делікатесами і з погордою ставилися до всього, що своє» [11, с. 117]. Завдяки Ю.І. Крашевському «польські читачки, що досі поглинали виключно досить посередні французькі бульварні романи, почали читати польські книжки» [11, с. 14]. Таким твором, що набув надзвичайної популярності серед читачів став роман «Божевільна» Ю.І. Крашевського, який вийшов друком у 1882 році. Твір викликав значний громадський інтерес і вперше в польській літературі підняв феміністичну проблематику. Сильна, відважна, принципова головна героїня, з активною життєвою позицією, ламає стереотипи і до кінця вірна власним переконанням, прагнучи звільнитися від залежності від традицій та суспільної думки, активно бере участь у громадському житті молоді київського університету. Фабула роману розгортається навколо антиномії різних світобачень – нетипового для свого часу світу «божевільної» Зоні і традиційного кола до якого належить шляхтич Еварист Дорогуб, який закохується в Зоню Рашківну. Події твору розгортаються у Києві, головна героїня навчається в стінах Київського університету. Автор передає колорит міста описує будівлі та мешканців Подолу, його герої прогулюються Хрещатиком, відвідують лекції

одного з провідних тогочасних осередків науки і громадської думки – університету св. Володимира. Київ постає у романі Ю.І. Крашевського як культурний і освітній центр, тут зароджуються нові суспільні тенденції, укорінюються закордонні впливи. «У нас в Києві не новина зустріти на лекціях дівчат. (...) Усе частіше молодих жінок можна зустріти на заходах на яких досі ніхто й не сподівався їх побачити. У цьому немає нічого поганого, але ще досі якось незвично, і та, яка наважиться прийти на лекцію і опинитися в оточенні легковажної й іронічної молоді, повинна мати неабияку сміливість» [8, с. 27]. Як зазначав Кароль Заводзінський, Ю.І. Крашевський, всупереч власному негативному ставленню до «емансипанток», створює образ «єдиної справді вільної жінки в польській літературі XIX століття». Адже твір був написаний на замовлення редактора «Tygodnika Pustrowanego» Людвіка Єніке, який і запропонував Ю.І. Крашевському тему, що, на його думку, повинна була викликати значний інтерес серед читачів журналу.

Ю.І. Крашевському вдалося створити складний образ – емансипованої, освіченої, незалежної жінки XIX століття. Нечувана на той час манера головної героїні поводитися – вільно, сміливо висловлювати свої думки, іронічно ставитися до стереотипів, навчатися в університеті – шокують, викликають нерозуміння оточуючих, проте саме це говорить про новаторський характер роману Ю.І. Крашевського «Божевільна» як в літературі XIX століття загалом, так і про новий виток багатогранної творчості письменника зокрема.

Не оминув української тематики Ю.І. Крашевський і у історичній романістиці. Своє бачення подій визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького запропонував Ю.І. Крашевський у романі «Божий гнів» (1886). Ю.І. Крашевський змальовує завзяту боротьбу козаків під Пилявцями, а особливо під Збаражем і Берестечком. Роман Ю.І. Крашевського підпорядковано визначальній ціннісній домінанті творчості письменника – правдивого відображення дійсності. У дискусії з М. Грабовським про історичний роман Ю.І. Крашевський зазначив свою позицію щодо фактографізму. У статті «Слово про правду в історичному романі» він визначив основні засади твору, що базуються на автентичних матеріалах. Саме тут він виголосив свій знаменитий вислів – «правда в історичному романі двояка, мистецька й істо-

рична», що поєднувало документалізм із художнім вимислом.

Провідним образом роману «Божий гнів» стає гетьман Богдан Хмельницький. Автор неодноразово підкреслює його дипломатичний талант. «Щойно тут, – пише романіст про події під Зборовом, – усім тим, що досі з козацтвом та його хитрістю не мали справи, що ставились до нього легковажно та сміялись, коли у Варшаві розповідали, що Хмельницький мав своїх людей у Венеції, у Ватикані, на царському й на султанському дворах, – відкрилися очі. Вони зрозуміли, що це був противник, страшніший ніж здавалось...» [6, с. 87]. Собеський застерігає поляків: «Ми стали жертвою його хитрості... вже час переконатись, що маємо діло з неабияким ворогом» [6, с. 111]. Маючи неабиякий хист дипломата та воєначальника, гетьман уміло домовляється з князем Ракочім, з Москвою, пробуваючи, хто «найбільше дасть йому волі». Кінцевою ж метою гетьмана незалежність України. «У тих всіх метаморфозах одна постійна і вперта веде його думка: взяти владу в країні, стати паном України, заснувати окреме королівство, яке спочатку годен віддати під захист найменш небезпечному сусідові» [6, с. 142]. Зокрема Ярема Вишневецький застерігав шляхту «Погляньте на ті листи, які з цілого світу до Хмеля шлють. Гляньте, як мужик став вищим від наших дипломатів, бо й у Швецію дорогу знайшов, усюди, звідки тільки ворога можна було на нас наслати» [6, с. 271]. Безумовно, проблематика і художній світ роману «Божий гнів» Ю.І. Крашевського перегукується із «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича. За художніми якостями «Божий гнів» значно поступається всесвітньо відомому романові Сенкевича, проте проблемний зміст твору Ю.І. Крашевського є більш історично достовірним. Історична правда Ю.І. Крашевського протиставлена некритичному вільному трактуванню Г. Сенкевичем історичних подій та польських ментальних рис поляків. «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича містить національний міф минулого Речі Посполитої, роман же Ю.І. Крашевського зразок вдумливого ретельного аналізу помилок, що призвели до плачевного стану польської держави. Можливо, це також стало причиною меншого інтересу читачів до епопеї Ю.І. Крашевського, але водночас більшого поцінування його серед наукових кіл. Юзеф Крашевський – один із небагатьох польських письменників, який аналізуючи історію відносин між українцями і поляками, підкреслює, що у XVII столітті нечуване гноблення

селян призвело до жорстокого за масштабами антипольського повстання. Воно з часом переросло у національно-визвольну боротьбу українського народу під проводом Богдана Хмельницького за свою незалежність. І якщо «Вогнем і мечем» є радше історико-пригодницьким романом, який показує вигадані романні мотиви на тлі історичних подій, то «Вогнем і мечем» Ю.І. Крашевського належить до кращих зразків традиційної історичної романістики.

Ю.І. Крашевський відіграв надзвичайно важливу роль у літературному й культурному житті України ХІХ століття і сприяв популяризації української тематики в польській літе-

ратурі. Ю.І. Крашевський запропонував своїм сучасникам як проблемні, так і розважальні твори: історичний роман, повісті на селянську тематику, новели, подорожі, казки для дітей. Новатор, схильний до мистецьких пошуків, він випередив багатьох своїх сучасників, виголошуючи засади реалістичного мистецтва: розуміння літературного твору як виду суспільного самопізнання, індивідуальності письменника, ролі споглядання у творчому процесі, заохочення до відкритої композиції. Людина непересічного таленту, він посів почесне місце в історії польської літератури, а його художні твори і тепер викликають підвищений інтерес читачів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Джурбій Т.О.* Повість «Хата за селом» Ю.І. Крашевського та драма «Циганка Аза» М.П. Старицького: еволюція змісту / Т.О. Джурбій // Актуальні проблеми іноземної філології: Лінгвістика та літературознавство. – 2009. – Випуск 4. – С. 26–35.

2. *Кирчів Р.Ф.* Юзеф Крашевський і Україна / Р.Ф. Кирчів // Радянське літературознавство. – 1968. – № 8. – С. 75–85.

3. *Крашевський Ю.І.* Повісті / Пер. з польськ. В.П. Іванисенка / Ю.І. Крашевський. – К. : «Дніпро», 1979. – 427 с.

4. Юзеф Ігнацій Крашевський як явище світової культури. Науковий збірник «Велика Волинь». – Т. 28. – Житомир : Видавництво «Волинь», 2002. – 125 с.

5. *Europejskość i rodzimość. Horyzonty twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego* / Pod red. W. Ratajczak, T. Sobieraj. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2006. – 323 s.

6. *Kraszewski J.I.* Boży gniew / J.I. Kraszewski. – Warszawa, 1958. – 452 s.

7. *Kraszewski J.I.* Obrazy z życia i podróży / J.I. Kraszewski. – Т. 1–2. – Wilno : J. Zawadzki, 1842. – 223 s.

8. *Kraszewski J.I.* Szalona / J.I. Kraszewski. – Poznań : «Słowo», 1996. – 27 s.

9. *Kraszewski J.I.* Wspomnienia Odessy, Jedysanu i Budżaku: dziennik przejażdżki w roku 1843 od 22 czerwca do 11 września / J.I. Kraszewski. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985. – 473 s.

10. *Kraszewski J.I.* Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy / J.I. Kraszewski. – Warszawa : Ludowa spółdzielna wydawnicza, 1985. – 383 s.

11. *Wasylenko W.* Józef Ignacy Kraszewski / W. Wasylenko. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1999. – 180 s.